

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészettudományi Kar

Búcsúk és búcsúlevelek a késő középkori Magyarországon

Az értekezés tézisei

ERŐS KATALIN

TÉMAVEZETŐ: PROF. DR. SZOVÁK KORNÉL DSC

Történettudományi Doktori Iskola
Director: Prof. Dr. Őze Sándor DSc
Egyháztörténeti Műhely
Director: Prof. Dr. Perendy László PhD

Budapest, 2019.

I. TÉMAFELVETÉS

Köztudomású, hogy a középkori hívek legfőbb törekvése üdvösségük biztosítására irányult. Minden tőlük telhetőt megtettek, hogy az örök életet elnyerjék, ezért például vallásos társulatok tagjai lettek, halálos ágyukon felöltötték a szerzetesi ruhát, misealapítványt tettek, és vallásos gyakorlatok elvégzése által búcsút szereztek. Kétségtelen, hogy ezek közül a legnagyobb népszerűségnek a búcsúk örvendtek, melyeket egyben a legtöbb támadás is érte. Az egyház tanítása szerint a búcsú a már meggyónt és megbocsátott bűnért járó ideiglenes büntetés mérséklése, mely soha nem jelentette a bűntől való feloldozást. Ennek ellenére 14. és 15. századi vándorprédikátorok azt terjesztették, hogy a vezeklés enyhítésén túl a vétkektől is megszabadít, ami számos vitát váltott ki.

Annak ellenére, hogy a búcsúk igen jelentős szerepet tölthettek be a középkori hívek életében, a kiváltság történetének részletes feltárására – eltekintve néhány alapvető tanulmány és cikk megjelenésétől – Magyarországon eddig nem került sor. Disszertációm legfőbb célja tehát, hogy bemutassa a búcsúk történetét a középkori Magyarországon. Ennek érdekében felvázoltam a legfőbb teológiai és kánonjogi kérdéseket és vitákat a vezeklés enyhítéséről, illetve megnéztem ezek hatását a hazai elméletre és gyakorlatra. Mindemellet pedig azokra a kérdésekre kerestem a választ, hogy mit jelentett a korabeli magyarországi hívek életében a búcsú, hogy valóban az értékcsökkenés felé mutat-e a vezeklés enyhítésére szolgáló intézmény késő középkori története, s hogy a búcsúk rendszere csakugyan az egyik legjelentősebb előidézője-e a reformációnak. E kérdésekről és a búcsúk történetéről számos kiemelkedő külföldi írásmű született, melyek eredményeit érdemes felhasználni a téma ismertetéséhez.

II. KUTATÁSMÓDSZERTAN

Kutatásaim során összegyűjtöttem a Magyarországon fellelhető adatokat. Munkám kezdetétől világos volt, hogy az összes búcsú kiváltság felkutatása reménytelen vállalkozás. Ennek ellenére körülbelül 2900 vezeklésnyhítési engedélyre találtam adatot különféle forrásokban, így a Magyar Nemzeti Levéltárban, forráskiadványokban és regeszta gyűjteményekben, nyomtatásban megjelent formuláriumokban és a Nyelvméltárban kiadott kódexek szövegeiben. Az adatokat táblázatba rendeztem a megfelelő következtetések megállapítása érdekében. A 2900 forrás között több mint 300 eddig kiadatlan oklevél van, melyeket a Magyar Nemzeti Levéltár őriz, és legalább ennyi publikálatlan kiváltság található Rómában, az Archivio Segreto Vaticanóban.

Az elsődleges források összegyűjtése közben szükséges volt a külföldi szakirodalom feltárása, mely sokkal teljesebb, mint a hazai. A külföldi szakemberek kutatási eredményei (pl. németeké és angoloké) nélkülözhetetlen segítséget nyújtottak a búcsúk összetett rendszerének megértéséhez és a téma feltárásához. A legnagyobb nehézséget a hazai oklevélanyag fennmaradásának esetlegessége okozta, aminek következtében maradt néhány megválaszolatlan kérdés. A téma összetettsége miatt pedig választanom kellett egy világos módszert a búcsúk rendszerének bemutatására, csak azokra a kérdésekre fordítva figyelmet, melyek valamiképpen kapcsolódnak a hazai gyakorlathoz. A disszertáció első fejezete a vezeklés enyhítésére szolgáló intézmény mibenlétét, eredetét és fajtáit fejt ki, valamint a legfőbb egyházi és kánonjogi kérdéseket ismerteti – például az „*a pena et a culpa*” vitát vagy az érdemek kincstárát. A második fejezet a megszentelt helyeknek adott kiváltságokat mutatja be,

továbbá a kibocsátók személyéről és jogairól, valamint a vezeklésenyhítés mennyiségének összeadásáról és a kiváltság adományozásának egyes különleges eseteiről ad áttekintést. A harmadik rész a búcsús imák történetét dolgozza fel. A negyedik fejezet a halálos ágyon adományozott teljes búcsúkról és ezek elnyerésének különleges alkalmairól szól: a szentévekről, a keresztes hadjáratokról, a bázeli zsinat (1431-1449) által engedélyezett kiváltságról és a Szent Péter-bazilika javára hirdetett búcsúról. Az utolsó rész összefoglalja a kutatás eredményeit, és röviden ismerteti Luther búcsúkritikáját, valamint a tridenti zsinat (1543-1565) reformját a vezeklés enyhítésére szolgáló intézményről, ahogyan az egyház tanítását a búcsúk 20. és 21. századi hívek életében betöltött szerepéről.

A mintegy háromezer adat ellenére még egy nehézség felmerült a téma feltárása során, mely egyrészt a búcsúlevelek teljes szövegének hiányából, másrészt az rendelkezésre álló szövegek tömörségéből fakadt, ami miatt számos esetben nem sikerült az adott kérdésről elégséges ismeretet szerezni. Ennek ellenére az adatmennyiség lehetőséget ad számottevő megállapítás és eredmény megfogalmazására.

III. EREDMÉNYEK

A bűcsúk kapcsán felmerült egyik legjellemzőbb kérdés az volt, hogy vajon a gyóntató által kirótt elégtétellel (*pena*) együtt a bűntől (*culpa*) is megszabadít-e. Az egyház tanítása szerint a bűcsú csupán a vezeklést mérsékeli, ám ezzel kapcsolatban számos félreértés volt a középkor századai folyamán. A tévedések elkerülése végett a kedvezményezetteket illetően bevezettek egy új kifejezést az oklevelek szövegeiben: a szent helyeknek szóló kiváltságok esetében a „valóban vezeklőknek és bűnbánóknak” („*vere penitentibus et confessis*”) feltételt, a szabad gyóntatóválasztással egybekötött teljes bűcsúról szóló privilégiumokban pedig „a szívben megbánó és szájjal megvalló” (*corde contritus et ore confessus*) szókapcsolatot. Magyarországon nincs jele annak, hogy félreértés történt volna a kegy megszerzésének követelményeivel kapcsolatban, ám néhány kiváltságlevélből – jellemzően valamelyik esztergomi érsek vagy vikáriusa által kiadottból – hiányzik ez a kitétel. A bűcsúszerzés idején alkalmazott gyóntatók nagy száma azonban azt bizonyítja, hogy a híveket megfelelően tájékoztatták a kiváltság megszerzésének szempontjairól. A szentévek vagy keresztes hadjáratok alkalmából kiadott oklevelek szövege ugyanezt tanúsítja, ezek végén ugyanis megtalálható a feloldozási formula (*forma absolutio*). A középkor leghíresebb magyar prédikátora, Temesvári Pelbárt, szintén foglalkozik a bűcsúkkal néhány beszédében. Ezekben a korszak jelentős teológusai és egyházjogászai nyomán azt mondja, hogy a vezeklés elengedésének az őszinte bűnbánattal együtt a gyónás is feltétele.

Az első bűcsúk a 11. századból valók, noha minden jelentős összetevőjük megtalálható a korábbi egyházi hagyományban. A első szent

helynek szóló kiváltságot hazánkban Jakab nyitrai püspöktől a szkalkai bencés kolostor nyerte 1224-ben. A 13. században néhány jelentősebb hazai templom szerzett ilyen kiváltságot, mint például Esztergom, Zágráb vagy Pannonhalma. Az első halálos ágyon elnyerhető teljes búcsút pedig 1319-ben Károly király kapta.

A középkorban különféle alkalmakkor lehetett búcsút nyerni, melyek közül szinte mindegyikre található példa hazánkban. A legerterjedtebbek a templomlátogatási kiváltságok és a halálos ágyon nyerhető teljes búcsúk voltak. A 2900 adatból 1700 ilyen engedélyekről szól. A megszentelt helyek sorában – melyek egyes ünnepekkor történő meglátogatásával és anyagi támogatásával búcsút lehetett szerezni – nem csupán templomok és kápolnák, hanem keresztek vagy oltárok is megtalálhatóak. A kiváltságokat esetenként sokak által felkeresett helyek számára kérték, máskor pedig a látogatottság mértékének növelése céljából. E privilégiumok leginkább a vallásos cselekedetek végrehajtására ösztönözték a híveket, így a szentmisén – gyakran mindvégig – való jelenlétre, vagy a betegekhez Oltáriszentséget vivő pap elkísérésére. Búcsút a szentmisén elmondott fohászokkal is lehetett nyerni, amint az Úrangyala déli elimádkozásával, vagy a Miatyánk elmondásával. A társadalom számára hasznos építmények létrehozásában való közreműködésért engedélyezett kiváltságok is gyakoriak voltak. A pápák és más egyházi előljárók számos esetben adományoztak vezeklésenyhítést, hogy a hívek támogatását megszerezzék egy-egy templom építéshez vagy felújításához, különösen a 15. században, amikor a török fenyegetettség mindennapivá vált, és az ellenség számos templomot lerombolt. Magyarországon nincs nyoma út- vagy hídépítésért adott búcsúnak, de a pápai követek felhatalmazást kaptak e kiváltság engedélyezésére. Az egyházfők joga volt a

személyeknek szóló vezeklésenyhítési privilégiumok adományozása, mely által a kedvezményezett szabadon választott gyóntatója feloldozhatta, és halálos ágyán – gyakran életében egyszer is – teljes búcsúban részesíthette. Ezzel lényegében megegyező kegyet lehetett szerezni – más lelki előnyökkel együtt – keresztes hadjáratok és szentévek alkalmával, melyek Magyarországon a török elleni harcokhoz szükséges pénz előteremtését szolgálták.

A hazai adatok egyértelműen igazolják, hogy a kiváltságok száma, és érvényességi ideje, valamint a vezeklés elengedésének mértéke folyamatosan növekedett a 15., de különösen a 16. század folyamán. Egyre több hívő egyre több búcsút szerezhetett, ennek ellenére a kiváltságszerzési törekvés nem lankadt, hiszen a kötelező elégtétel mennyiségét sosem lehetett pontosan tudni. Ezért Temesvári Pelbárt azt javasolta a híveknek, hogy a kirótt vezeklést végezzék el, az elengedést pedig tartsák meg a purgatóriumra.

A búcsúkkal kapcsolatban két jelentős teológiai kérdés merült fel, mely a hazai kiváltság-adományozás elméletében és gyakorlatában is megjelent: ezek az érdemek kincstárának kezelése és a halottaknak adott vezeklésenyhítés kérdése. A 14. században alakult ki az a nézet, mely szerint az egyház az ideiglenes büntetés mérséklésére Krisztus és a szentek érdemeinek kiapadhatatlan kincstárát használja fel. Az érdemkincsek kiosztására az egyházfők és a püspökök jogosultak, akik a bűnösök felett jogszolgáltató hatalmat gyakorolhatnak. Az egyház hivatalos álláspontja bekerült néhány hazai oklevél arengájába, és feltűnt Temesvári Pelbárt beszédeiben is. A 15. században elterjedt új nézet szerint a búcsú az elhunyt hívek számára is érvényes lehet. Az egyház hivatalos álláspontját 1477-ben IV. Sixtus pápa fogalmazta meg, kimondva, hogy a vezeklés mérséklésének

kiváltsága a halottaknak csupán közbenjárásképpen érvényes (*per modum suffragii*). Először az 1500-ban meghirdetett szentév idején nyílt lehetőség arra, hogy az elhunytak számára vezeklésenyhítést eszközöljenek ki a hozzátartozók, ám hazánkban nincs nyoma abban a tizenkilenc oklevélben, melyet a hívek e jubileum alkalmával kaptak, ahogyan a Szent Péter-bazilika építésére a 16. század elején meghirdetett búcsú folyamán kiállított kiváltságlevelekben sem. Mindamellettt Temesvári Pelbárt és egy ismeretlen prédikátor is beszél e helyettesítő búcsúkról, ami azt mutatja, hogy hazánkban is ismert volt ez a lelki előny.

A vezeklés egészét kizárólag a pápák engedhették el, míg a püspökök, érsekek, bíborosok és más egyházi előjárók annak csak egy részét. A legnagyobb kegy a teljes búcsú adományozása volt, ám ebben csak néhány magyar templom részesült, ezek közül is elsősorban a jelentősebbek a 15. század második felétől. 1433-ban a segesi ferences kolostor és a székesfehérvári templom számára folyamodtak a hívek ilyen kiváltságért, ám az egyházfő megtagadta kérésüket. A csanádi székesegyház kapta az első teljes búcsút 1460-ban, majd a 15. század végén és a 16. század elején további öt neves magyar templom vagy kápolna – az esztergomi, veszprémi zágrábi, kassai, szenterzsébeti – és a caprinai ferences kolostor. Ezeknek az engedélyeknek közös vonása, hogy mindegyiket a társadalom magasabb fokán álló kérte, és csupán az év egy vagy két napjára. Másrészt a kegy adományozásában szerepet játszott a török fenyegetettség, ugyanis a kiváltsággal ellátott helyek közül többet az ellenség rombolt le, és a búcsúbevétel felét vagy harmadát is az Oszmán Birodalom elleni harcra kellett fordítani.

A teljes búcsú egyik különleges fajtája a valamelyik híres templom – mint például a Portiuncula, a Szent Péter- vagy a Szent Márk-

bazilika – engedélyének a mintájára adott („ad instar”) elengedések voltak. Magyarországot illetően ezek legbőkezűbb osztogatója IX. Bonifác pápa volt, aki 1396 és 1402 között elárasztotta hazánkat a Portiuncula, a Szent Márk-bazilika és Aachen engedélyeivel. Ugyanakkor Esztergom kiváltsága is az „ad instar” búcsúk közé került, hiszen 1402-ben az egyházfő ennek engedélyét adta a zselizi Szent György-templomnak. Az 1402-es év végén IX. Bonifác pápa minden „ad instar” búcsút visszavont, ám ezzel nem lett vége az ilyesféle kiváltság adományozásának, hiszen a 15. században megjelentek a római stációk (*ad instar stationis*) és a jubileumok (*ad instar iubiliei*) mintájára adott előnyök, úgy Európában, mint hazánkban is.

A pápák eredetileg negyven és száz napos vezeklés-elengedést adtak, de a 14. század közepétől elterjedt az egy vagy két éves búcsúk engedélyezése, a 15. századtól pedig öt, hét, tíz vagy még több évről szóltak a kiváltságlevelek. A mennyiségek növekedése tagadhatatlan, de a pápai ellenőrzés mindvégig jelen volt, amit számos hazai adat is bizonyít. Számos kérvényező nem kapta meg azt a kegyet, melyet kért. 1349-ben például Erzsébet királyné teljes búcsúért folyamodott VI. Kelemen pápához az óbudai kolostortemplom számára, ám csupán a vezeklés hét évvel történő mérséklését kapta meg. A pápai ellenőrzés további bizonyítékát a pápai kúria által megszabott kancelláriai rendelkezések szolgáltatják. Ezek a búcsúkat illetően az érvényesség idejéről, a kegy nagyságáról és az adományozás körülményeiről szólnak. A 14. századtól bizonyíthatóan egyre több – lelki előnyök megszerzésére szolgáló – nap szerepel a kiváltságlevelekben, míg a 15. század második felétől legfeljebb mindössze négy vagy öt. Miközben tehát a vezeklés enyhítésének mértéke egyre növekedett, a hívek kevesebb elengedést szerezhettek egy év leforgása alatt. A több búcsúnyerésre alkalmas nap ugyan gyakoribb misejárásra ösztönözte

a híveket, ám a vezeklésmérséklés megszerzésének kevesebb lehetősége nagyobb odafigyelést igényelt, így a személyes és elkötelezett vallásosságot segítette elő.

A bűcsúadás joga a kulcsok hatalmából származik, melyet Krisztus Szent Péternek és utódainak adott, ezért a vezeklés enyhítését csak a pápa engedélyezheti, és azok, akik kormányzói hatalommal bírnak egyházmegyéjük területén, vagyis a püspökök és érsekek. A IV. lateráni zsinat (1215) rendelkezése szerint püspök vagy érsek legfeljebb negyven napos bűcsút adhatott, illetve templomszentelés alkalmával egy évet. Bíborosok száz nappal mérsékelhették a vezeklést, pátriárkák pedig negyven nappal, ahogy a pápa követek is, akik többnyire különleges jogosítványokat is kaptak a pápától, de általában kisebb bűcsút juttattak a híveknek, mint tehették volna. A hazai egyházi vezetők nem lépték túl engedélyeik mértékét, egy-két kivételtől eltekintve, mint Bálint és Demeter bíboros (14. század), akik összevonták az egyházi rangjaik – tudniillik püspöki, bíborosi és korábbi pápai követi – után adható bűcsúkat. Egy másik egyházmegye püspökének adománya a helyi püspök megerősítését kívánta, amit a magyar kiváltságlevelek is tanúsítanak. Ezek közül csak néhányról hiányzik a püspöki jóváhagyást tanúsító írás, azonban ez pecsételéssel is történhetett.

A bűcsúk értékének növelése céljából a kedvezményezettek összeadták a különféle kiváltságok mennyiségét, noha az egyházfők igyekeztek a bűcsúhalmazt szabályozni. A kollektív bűcsúk esetében az oklevelek szövege bizonyítja az összeadást, hiszen esetenként még fel is tüntették az eredményt az oklevél hátulján vagy plikáján. 1503-ban például a besztercebányai Szent Miklós kápolnának tíz – pápai udvarban tartózkodó

– bíboros adott kiváltságot öt ünnepnapra, melyet összeadtak, majd az összeget – az ezer napot – lejegyezték az oklevél plikájára. Az összeadás ténye azonban mutatja, hogy az elengedés mértéke fontos volt a középkori hívek számára.

A búcsúk egyik különleges formája az imádság elmondásáért szereshető búcsú, melyet mindenféle pénzbeli ellenszolgáltatás nélkül lehetett elnyerni. Ezek a kiváltságok 15. század végéről és a 16. század elejéről származó nyomtatott hazai kódexekben tűnnek fel, noha általában az imáért engedélyezett búcsúk túlzott mennyisége miatt ezek érvényessége igen kétséges. A búcsús imák különféle kódexekben más és más mennyiségű mérsékléssel jelennek meg, mint például egy Isten kegyelmét kérő fohász, melyhez hol 24 000, hol 32 000, hol pedig 28 000 évet és 36 napot írtak. Előfordul, hogy egy hazai búcsús ima német és angol nyelvterületen is felbukkan különböző mennyiségű enyhítéssel. Az a fohász például, mely Krisztus szent teste és vére által a bűnöktől való megtisztulást kéri, egyszer 2000 évvel, másszor 20 000 nappal, vagy 12 000 évvel található a kódexekben. Ezek a mennyiségek kétségtelenül hamisak, amint más búcsús imák kiváltságai is. Ennek ellenére az imádság elmondásáért engedélyezett vezeklésenyhítések léte igazolja, hogy számos – ha nem a legtöbb – ilyen kegy megszerezhető volt csupán jámborsági cselekedet végrehajtásával, vagyis a búcsúk adományozásnak nem pénzszerzés volt a legfőbb és egyetlen célja.

A személyeknek szóló búcsúk a 14. században tűntek fel, majd a 15. századtól számuk jelentősen megnőtt. Eredendően ezek a privilégiumok felhatalmazták a kedvezményezetteket, hogy szabadon választott

gyóntatójuktól – aki gyakran a püspöknek vagy magának a pápának fenntartott bűnök alól is feloldozást adhatott – haláluk pillanatában teljes búcsút nyerjenek. A 15. század második felétől azonban ezt a lelki előnyt nem csupán a halálos ágyon, hanem életében egyszer – halálveszélyben – is megkaphatta a hívő (*semel in vita et in mortis articulo*). Ritka kegynek számított, ha valaki annyiszor nyerhetett teljes búcsút, amennyiszer gyónáshoz járult (*totiens-quotiens*); Mátyás király azonban 1474-ben IV. Sixtus pápától mégis elnyerte ezt a kiváltságot. A 14. század második felétől az egyházfők egy vagy három éves – pénteki napon végzett – böjtölést szabtak feltételként a vezeklés elengedéséhez. Noha halálos ágyon elnyerhető teljes búcsúról szóló oklevelet csupán a pápák adhattak ki, a 15. század végétől a nagyobb penitenciárius (*penitentiarius maior*) is felhatalmazást kapott erre. A hazai forrásanyag is szolgáltat példát e kegyre, hiszen 1497-ben Giuliano bíboros, nagyobb penitenciárius János garamszentbenedeki apátnak elengedte minden vezeklését. Néhány pápai legátus vagy nuncius is adhatott teljes búcsút, például Giovanni d’Aragona *legatus de latere*, vagy Lorenzo Roverella *nuncius*, akik a 15. század közepén jártak hazánkban. A 14. század elején még csupán uralkodók, bárók vagy előkelő egyháziak voltak a kedvezményezettek között, ám a század közepétől már nemesek, polgárok, jobbágyok és papok is. Hazánkban a középkor folyamán a társadalom magasabb fokán állók gyakrabban részesültek e kiváltságban.

A 15. század közepétől a vezeklés egészének elengedését hazánkban is el lehetett nyerni a jubileumi évek alkalmával, hiszen a szentévi előnyök megszerzésére nem csupán Rómában, hanem magyarországi templomokban is lehetőség nyílt. Az 1350-re meghirdetett

jubileum idején egyre több hívő folyamodott az egyházfőhöz, hogy a szentév kegyelmeit római zarándoklat nélkül is megszerezhesse. E kiváltság első kérvényezői között volt Erzsébet királyné, Lajos édesanyja, aki 1349-en azzal a kéréssel fordult az egyházfőhöz, hogy az óbudai Szűz Mária-kolostorhoz zarándokló hívek olyan búcsút kaphassanak, mintha Rómába mentek volna. A pápa ekkor még visszautasította, ám 1351-ben a királyné elnyerte a kívánt kegyet. 1450-ben hatalmas tömeg látogatott Rómába, hogy a szentév lelki előnyeit megszerezze. Hunyadi János, magyar kormányzó azért folyamodott V. Miklós pápához, hogy a hívek a Várad székesegyházban is megszerezhessék a jubileumi búcsút. Az egyházfő – a kormányzó török elleni harcaira hivatkozva – ezt engedélyezte. Ugyanezt a kiváltságot kapta Újlaky Miklós, erdélyi vajda és családja is 1452-ben. A Magyar Királyság volt az első olyan ország, melynek minden lakója elnyerhette a szentév előnyeit római zarándoklat nélkül. Hunyadi János kérésére 1450 áprilisában V. Miklós az előkelőknek engedélyezte – a váradi és székesfehérvári bazilika meglátogatásának feltételével – ezt a kegyet, majd néhány hónap múlva az ország minden lakosának, ha felkeresik valamelyik székesegyházat. A búcsú bevételét a király török elleni hadjáratára kellett fordítani. Innentől a jubileum előnyeit egy-egy kijelölt magyar templomban is meg lehetett szerezni, a bevételeket pedig a török elleni fellépés megsegítésére kellett adományozni.

Az 1475-ös jubileumi évet II. Pál pápa tette közzé 1470-ben kibocsátott *Ineffabili providentia* bullájában. E szentévtől kezdve számos kiváltságlevél maradt fenn hazánkban a jubileum előnyeinek megszerzéséről. A búcsút hazánkban Giovanni d’Aragona pápai követ hirdette 1480-ban, aki teljes mértékben együtt működött Mátyás királlyal a sikere érdekében. A kiváltságnyerésre kijelölt templomok között volt

Székesfehérvár, Pozsony, Kassa, Bába, Csázma, Várad, Kolozsvár és Szeben. Ezekon kívül minden bizonyonnyal más templomokban is – például az ország nyugati részén – lehetőség volt a lelki előnyök megszerzésére. A búcsúhirdetés sikeres volt, mivel Mátyás király 1480-ban az Oszmán Birodalom ellen fordulhatott a begyűjtött pénz segítségével.

Az 1500-as szentév volt az utolsó, mely hatalmas tömeget vonzott Rómába. 1500 végén az egyházfő Pietro Isvalies bíborost bízta meg a jubileum szervezésének feladatával Magyarországon, Csehországban, Lengyelországban, Litvániában és Poroszországban, amihez több jogosítványt adott neki, mint elődeinek. A bíboros hazai tevékenységéről tizenkilenc búcsúlevél tanúskodik, melyek Bátán, Kassán, Bártfán, Eperjesen vagy Leleszen kerültek kibocsátásra, ezen kívül rendelkezésre áll néhány oklevél a búcsú szervezéséről és egy adat a bevétel összegéről (120 000 forint). Mindazonáltal a jubileum politikai célja megghiúsult a katonai adottságok és az európai uralkodók passzivitása miatt.

A középkor utolsó szentévet 1525-re hirdette meg az egyházfő, noha ekkorra már elterjedt Luther Márton kritikája a vezeklés enyhítésére szolgáló intézményről. A búcsúk iránt tanúsított ellenállás első jelei ekkor mutatkoztak meg hazánkban. A hazai búcsúhirdetés kapcsán több visszatetsző cselekedetre is sor került, így például egyes plébánosok nem csupán a pápai követ által megjelölt helyeken, hanem máshol is adományozták a kiváltságot. A visszaélések elkerülése végett ezért a pápa megengedte, hogy – a feltételek teljesítése után – mindenhol elnyerhessék a hívek a szentév lelki előnyeit.

A jubileumi búcsúhirdetéssel kapcsolatban elmondható tehát, hogy az egyházfők minden tőlük telhetőt megtettek a török elleni fellépés elősegítésére, és hogy elég pénzt bocsássanak a magyar királyok

rendelkezésre. Próbálkozásukat azonban nem koronázta siker. A hívek szándékát és a vallási élet fejlődését nézve azonban elmondható, hogy a szentévek ösztönözték a keresztények üdvösségre való törekvését és személyes vallásosságát a kiváltságok elnyeréséhez szükséges imádkozás kívánalma által.

Kezdetben bárki csak akkor nyerhette el vezeklése egészének elengedését, ha felvette a keresztet és a Szentföldön harcolt hitéért. Ez adta a keresztes búcsúk jelentőségét. Azonban III. Ince pápa a IV. lateráni zsinaton engedélyezte, hogy azok is megkaphassák a teljes búcsút, akik segítik a harcosokat. A 12. század első felétől a hit minden ellenségének – vagyis az eretnekek, szakadárok és hitetlenek – legyőzésére irányuló vállalkozás keresztes hadjáratnak minősült. Magyarország földrajzi helyzete számos lehetőséget kínált a hit védelmére. Az Árpád-ház uralma alatt a hazai keresztes hadjáratok célja a balkáni eretnekek – vagyis a boszniai bogumilok –, majd a 13. század közepétől a tatárok legyőzése volt.

I. Károly királysága alatt a tatárok elleni küzdelem került előtérbe, ugyanakkor hazánkban is elterjedt az a gyakorlat, mely szerint a személyesen hadba vonulók kiváltságait a harcosokat segítők is elnyerhették. I. Lajos király uralmának kezdetétől az Avignonban tartózkodó pápaság fő törekvése a törökök visszaszorítása volt, ezért számos bullát bocsátottak ki e cél elérése érdekében. Ezenkívül I. Lajos király területszerző tervét – elsősorban Szerbia rovására – VI. Kelemen pápa keresztes búcsú engedélyezésével támogatta, ugyanis észak-itáliai ellenfelei legyőzésében számított a király segítségére. Lajos azonban egyáltalán nem igyekezett az egyházfő rendelkezésére bocsátani haderejét az itáliai harcokhoz, ám Szerbia felé sikeresen gyarapította országa területét.

Zsigmond és Mátyás uralma alatt a kereszties hadjáratok célpontja az Oszmán Birodalom volt, hiszen a török elfoglalta Boszniát és Szerbiát, így az ellenséges portyák mindennapivá váltak. A magyar adatok tanúsága szerint a 15. század közepétől a kereszties búcsúk egy különleges fajtája is kialakult, melyet egyes a katonák kaptak a hitetlenek elleni harcaik során. Amikor Zsigmond király 1433-ban Rómába ment császárrá koronázása alkalmából, kíséretének tagjai számos kérvényt nyújtottak be a Pápai Kúriához. Ezek között bőségesen található olyan folyamodvány is, melyben az illető a hitetlenek elleni harc esetére vezeklése egészének elengedését kéri. Emellett egy másik rendkívüli kiváltság is feltűnt a 15. század közepén: pápai felhatalmazás alapján egyes lovagrendek is adhattak teljes búcsút azoknak a híveknek, akik támogatták a kereszténység ellenségeivel folytatott harcukat. A 15. század első feléből fennmaradt tíz hazai oklevél tanúsága szerint számos magyar hívő adományozta vagyona egy százalékát a Német Lovagrend török elleni harcai megsegítésére.

A 15. század közepén több búcsúhirdetés történt a magyar királyok török ellenes harcainak támogatására, így 1448-ban, 1456-ban vagy 1460-ban. A jubileumi év bevételei is a hit védelmét szolgálták. Ám az 1470-es évek elejétől Mátyás király elsősorban a cseh korona megszerzéséért viaskodott, ezért megtámadta Csehországot a huszita eretnekekkel szembeni küzdelem ürügyével. II. Pál pápa 1468-ban Lorenzo Roverellát bízta meg a husziták elleni búcsúhirdetés megszervezésével. Az 1475-ös jubileumi év idején ismét kereszties búcsút lehetett szerezni hazánkban a törökök elleni harc támogatásával, amiről tíz fennmaradt búcsúlevél tanúskodik, melyeket Gabriel püspök és megbízottjai bocsátottak ki magyar hívek részére. Jelentős katonai fellépésre az Oszmán Birodalom ellen azonban nem került.

Az utolsó törökkel szembeni kereszties hadjáratot X. Leó pápa

hirdette meg 1513-ban. Bakóc Tamás esztergomi érseket nevezte ki pápai követének, aki a magyar ferencesek segítségével olyannyira sikeresen terjesztette a búcsút, hogy számos hívő felvette a keresztet. Ezalatt azonban a szultán és II. Ulászló fegyverszünetet kötöttek, ezért a toborzást és a kereszt hirdetését az érsek leállította. Mindazonáltal a felfegyverzett keresztiesek elégedetlensége miatt az események parasztfelkelésbe torkolltak, és a hadjárat tragédiával végződött.

A teljesbúcsú-adományozásnak a joga az egyházfőt illette meg. Ugyanakkor, egyszer a középkor folyamán előfordult, hogy egyetemes zsinat – tudniillik a bázeli zsinat 1436-ban – engedélyezte ezt a kiváltságot. A búcsúhirdetést Magyarországon Vépi Péter váradi kanonok szervezte, akinek Váradon és Kalló végzett tevékenységét négy fennmaradt kiváltságlevél bizonyítja. Két V. Márton pápához benyújtott kérvény szerint a pedig búcsút Újlakon is el lehetett nyerni. E két folyamodvány alapján megállapítható, hogy a bevétel legalább 324 forint volt, mely több száz kiváltságnyerőt feltételez. A búcsú célja azonban nem valósult meg, ezért az Újlakon begyűjtött pénzt a helyi templom felújítására fordították.

Az új Szent Péter-bazilika építésének megsegítésére hirdetett búcsú váltotta ki Luther Márton támadását a vezeklés enyhítésére szolgáló intézmény ellen. Az új bazilika alapkövének letételére 1506-ban került sor, majd a következő év elején II. Gyula pápa teljes búcsút ígért mindenkinek, aki Rómába zarándokol, és adományt tesz az építkezés javára. Az 1507-es év végén aztán újabb bullája által az egyházfő lehetővé tette, hogy a hívek római zarándoklat nélkül is megszerezzék a kiváltságot. Girolamo Tornielli obszerváns ferencset nevezte ki búcsúbiztosnak a ferences Provincia Cismontana területére. Négy fennmaradt oklevél és egy ferences

formularium kiváló lehetőséget nyújt a hazai adománygyűjtés és kiváltságadás lebonyolításának rekonstruálásához. Egy 1507 legvégén kibocsátott oklevél szerint Tornielli Laskai Osvát magyarországi vikáriust bízta meg azzal, hogy megszervezze a búcsú terjesztését, búcsúbiztosokat nevezzen ki, kijelölje a lelki előnyök megszerzésére alkalmas templomokat, és vigyázzon az építésre gyűjtött pénzre. A búcsúlevelek árusításából származó bevételt három részre osztották, melyből kettőt a magyar király, II. Ulászló török ellenes hadjáratára engedett át az egyházfő, a harmadik részt azonban Rómába kellett küldeni a Szent Péter-bazilika építésére. Amikor Tornielli meghalt, Francisco Zeno lett az új megbízott, aki Laskainak írt levelében a magyar vikáriusra ruházta saját jogosítványait. 1512-ben II. Gyula pápa adott ki bullát a magyar ferenceseknek a búcsúval kapcsolatos teendőkről, elsősorban a bevétel kezeléséről. Az Apostoli Kamara egyik bejegyzése szerint a magyarországi búcsúból 1507 és 1510 között 6743 dukát jövedelem származott.

1513-ban az új pápa, X. Leó ismét teljes búcsút ígért mindenkinek az új bazilika építésének megsegítésére. A törökök elleni keresztes hadjárat miatt ekkor nem került sor a Szent Péter-búcsú hirdetésére hazánkban. Amikor azonban a hadjárat terve kudarcba fulladt, a kiváltságot ismét meg lehetett szerezni hazánkban is – 1517-től. Néhány fennmaradt oklevél tanúsága szerint a bevétel felét vagy harmadát a ferencesek kapták templomaik felújítására. Elmondható azonban, hogy nem volt vita vagy visszaélés a Szent Péter-búcsú kapcsán hazánkban, ahogyan II. Gyula vagy X. Leó pápaságának idején sem.

A búcsúk intézménynek középkori fejlődését és a kiváltságok növekedését a magyar adatok is igazolják. Nyilvánvaló, hogy a 13. század

közepétől egyre több hívő jutott hozzá egyre nagyobb mértékű és mennyiségű vezeklésenyhítéshez. Ezt a rendszer gyengeségének vagy a bűcsúk értékcsökkenésének is lehet értékelni, noha inkább az egyház hívek iránti nagylelkűségét mutatja. Minthogy azonban sosem lehetett tudni, hogy az isteni igazságosság a bűnök megbocsátása után mennyi elégtételt ír elő, ezért a hívek korlátlan mennyiségben gyűjthették a bűcsúkat, függetlenül attól, hogy korábban mennyi elengedést szereztek. Ezért elmondható, hogy a bűcsúszerzés elsősorban a vallási áhítatot mozdította elő, hiszen pénzadomány nélkül lehetett bűcsút szerezni, de vallási cselekedet – mint imádság, szentmisén való részvétel vagy böjtölés – elvégzése nélkül nem.

Fontos megjegyezni, hogy Luther legfőbb kritikáját a vezeklés mérséklésének intézményével szemben az egyházban tapasztalt túlzott engedékenységre váltotta ki. Kifogásolta az elégtétel bármiféle enyhítését, mert az a kereszt ellensége, hiszen megkönnyíti a keresztények életét, és ezáltal eltávolítja őket a szenvedéstől. A katolikus álláspont megfogalmazása 1563-ban, a tridenti zsinaton történt meg. A zsinat bűcsúkról szóló dekrétumában megerősítette a vezeklés enyhítésének intézményét. A rendelkezés emellett előírta a kiváltság adományozásának mérséklését, megtiltotta a bűcsúárusok további tevékenységét, megszüntette az alimiznaadás feltételét minden bűcsú esetében, és utasítást adott a visszaélések elkerülésére és megbüntetésére. Ennek köszönhetően – Luther kritikája ellenére – a bűcsú intézménye fennmaradt, és a mai napig a hívek vallásgyakorlatának részét képezi.

IV. A TÉMÁBAN VÉGZETT PUBLIKÁCIÓS TEVÉKENYSÉG

Erős Katalin Renáta SSND: Bencés búcsúk a középkori Magyarországon.

In: Örökség és küldetés. Bencések Magyarországon 2. Rendtörténeti konferenciák. 7/2. Szerk. Illés Pál Attila-Juhász-Laczik Albin. Budapest 2012. 1151-1168.

Domokos György – Erős Katalin Renáta SSND: Ercole Pio és az egeri székesegyház építésének ügye. In: Fejezetek az ezer éves egeri egyházmegye történetéből. (Az Egeri hittudományi Főiskolán 2015. május 7-én és 2016. május 5-én megrendezett konferenciák előadásai.) Szerk. Horváth István. Eger 2018. 31-45. Olasz nyelven: *György Domokos – Katalin Renáta Erős SSND:* Ercole Pio e le indulgenze di

Eger. Verbum. Analecta Neolatina. 16. (2015/1-2.) Szerk. György Domokos. Budapest-Piliscsaba 2015. 43-56.

Erős Katalin Renáta SSND: A Szapolyai Krisztus Teste temetőkápolna búcsúlevele. Egy kora újkori oklevélhamisítás. Turul 91. (2018/2) 41-51.

Erős Katalin Renáta SSND: Eucharisztiaszertelet a középkorban – a búcsú kiváltságok tanúsága. In: Eucharisztia és Úrvacsora a magyarországi vallási kultúrában. (Szegedi Vallási és Néprajzi Könyvtár. 57. MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport. A Valláskutatás Könyvei. 43.) Szeged 2019. 9-22.